

ФАЗОВЕ ЧЛЕНУВАННЯ ДІЄСЛІВНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ЗІ СЛОВОТВОРОМ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

О. В. Євтушенко

Реферат. У статті аналізується група процесуальних предикатів французької та російської мов та способи їх утворення, а також розглядається роль словотворчих елементів у вираженні фазового розчленування дієслівного процесу в обох мовах.

Ключові слова: дієслово, предикат, словотвір, фазовість, префікс, суфікс, перфективація, імперфективація.

Змістовою основою дієслова є ономазіологічна категорія процесуальності [1, с. 47]. Всім дієсловом, незалежно від конкретного лексичного значення, властиве значення процесу [2, с. 582]. «Дієслово представляє як процес (процесуальна ознака) і дію (бігти, вантажити, рити), і стан (лежати, спати, страждати), і відношення (мати, переважати, належати)» [2, с. 582].

На думку В. Г. Гака, одним з основних типів присудка-предиката у французькій мові є процесний, який охоплює активна дія або стан суб'єкта. Основною формою вираження такого предиката є дієслівний присудок [3, с. 86].

У мові виражені дієсловами дії, стан або відношення завжди є характеристиками певних предметів або явищ, але предмет або явище (поки вони існують) не можуть перебувати поза руху, а тим самим поза часом, його «зовнішнього» або «внутрішнього» прояву.

Основне значення форми часу отримують завдяки закріпленій у свідомості людини співвіднесеності з граматичним моментом мовлення. За своєю природою граматичний час є відображенням у психіці людини реального моменту мовлення, «включеного» в систему об'єктивного часу. Граматичний момент може збігатися або не збігатися з моментом мовлення, що належить об'єктивній дійсності, але в будь-якому випадку він залишається елементом системи мови, хоча і не має безпосередньо закріплених за ним засобів вираження [4, с. 46].

На відміну від категорії часу в аспектуальних (пов'язаних з видом) значеннях, ідея часу проявляється як внутрішня властивість самої дії, а не по його відношенню до моменту мовлення [5, с. 8]. Останнім часом аспектуальні значення нерідко пов'язуються з вираженням фазової розчленованості процесу. Фазисна детермінація являє собою «вичленення однієї з фаз в перебігу дії або стану - початкової, серединної або кінцевої» [5, с. 18]. Абсолютність руху обумовлює той факт, що кінець однієї дії (процесу, стану, відношення), вираженої дієсловом, завжди є початок іншої. Поняття початку і кінця дії (початкової і кінцевої межі) виявляються відносними «в тому сенсі, що початкова межа подальшого процесу є кінцевою межею попереднього, а кінцева межа попереднього – початковою межею наступного» [6, с. 126]. Таким чином, відокремлення окремих фаз протягом процесу спирається на реальну дійсність, а «мова за допомогою арсеналу формальних засобів виражає об'єктивне членування процесів, відображених у людській свідомості» [7, с. 4].

Мета статті — проаналізувати способи словотворення процесуальних предикатів та їх вплив на вираз фазової розчленованості дієслівного процесу у французькій та російській мовах.

Предметом дослідження є система дієслівного словотвору у французькій та російській мовах та її зв'язок з аспектуальністю в обох мовах.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що дієслово посідає центральне місце в граматичній системі обох мов.

Матеріалом статті слугувала вибірка з тлумачних словників французької та російської мов, яка складає 340 одиниць французьких дієслів та 430 одиниць російських дієслів.

На думку В. Г. Гака, простий дієслівний присудок є основною формою вираження процесу в обох мовах. Пор. фр.: *il travaille, il aide, il soupire*; російськ.: 'он работает', 'помогает', 'вдыхает' і т.п. Можливість вживання простого дієслівного присудка, однак, обмежується семантико-словотворчими факторами в мові і залежить від того, закріплене дане поняття з відповідними відтінками в окремії лексичній одиниці мови чи ні [3, с. 88].

Наприклад, значення, що виражаються у французькій мові одним дієсловом, передаються в російській мові словосполученнями: *endauber* 'тушить м'ясо', *rebrousser* 'гладить против шерсти' і т.п. Зворотні приклади: 'голодать' *souffrir la faim*, 'фальшивить' *jouer (chanter) faux*, 'перестреливаться' *échanger des coups de feu* і т. п.

У лінгвістичних працях з французької мови нерідко можна зустріти вказівку на те, що у французькій мові дієслова утворюються менш вільно, ніж в деяких інших. Це інтерпретувалося навіть як вияв переваги іменника над дієсловом у французькій мові. Так, вивчення словників показує, що французька мова вільно утворює дієслова від іменників конкретного значення. Російськими еквівалентами цих дієслів є словосполучення і префіксальні утворення. Пор.: *poste* 'почта' — *poster* 'отправит по почте'; *matraque* 'дубинка' — *matraquer* 'наносит удары дубинкой'; *talle* 'побег' — *taller* 'давать побегі'; *talon* 'пята' — *talonner* 'следовать по пятам' і т. п.

З іншого боку, в російській мові, завдяки наявності розгалуженої системи дієслівних префіксів локально-видового характеру, набагато більше розвинене утворення дієслів від дієслів. Таким дієсловом у французькій мові нерідко відповідають словосполучення.

Так, значення російського префікса **пере-** виражається по-французьки за допомогою дієслова *changer*: 'передумать' *changer d'avis*, 'переодеться' *changer d'habit*, 'пересесть' *changer de place*, 'переехать' *changer de domicile* і т. п.

У російській мові дії, наступні одна за іншою, можуть позначатися як однокореневими, так і різнокореневими дієсловами: ... - *встал* – *стою* – *побежал* – *бегу* – *забежал (за дом)* – *остановился (перестал бежать)* – *стою*...

Констатація початку дії в дієслові *побежал* визначає його подальший розвиток (хоча б протягом невеликого відрізка часу), що позначається дієсловом *бегу*, і можливе завершення — *забежал, выбежал, отбежал* і т. п. При зіставленні однокорневих дієслів, що розрізняються видом, виявляється, що дієслова ДВ (доконаного виду) позначають «переломні моменти», тобто фази по відношенню до дієслів НДВ (недоконаного виду), які називають саму дію (процес, стан).

Опозиційний підхід дозволяє чітко розмежувати в російській мові фазові функції однокорневих дієслів ДВ і НДВ по відношенню один до одного. НДВ називає дію, процес або стан, не обмежені в часі (тобто безвідносно до їх початку або кінця). «Серединна фаза» являє собою не обмежену в часі (в даному випадку) дію *болесть, ехать, запоминать* (та ін.). ДВ, навпаки, називає дію у зв'язку з будь-якою певною її фазою — початком (*заболеет, заскучатъ*), кінцем (*сделать, въехать*).

Отже, одним з основних способів перфективізації в російській мові є префіксація, в силу чого існує досить велика кількість пар однокорневих дієслів, що розрізняються видом: при цьому формальним показником ДВ є префікс. Таким чином, фазовість безпосередньо пов'язана з префіксацією. Це підтверджується і тим, що ідея фазового членування дієслівного процесу використовується при систематизації способів дієслівної дії, що мають префікси як формальні показники, а фазова межа розглядається як супутня ознака будь-якої видової опозиції, в тому числі і префіксальної [8, с. 47].

Однак, префіксальні дієслова ДВ не є єдиним засобом передачі фазових значень в російській мові. Найбільш виразно ці значення передаються лексичними засобами - за допомогою спеціальних фазових дієслів: *начать петь, прекратить стучать* і т.п.

Л. А. Булаховським були відзначені чотири основних «видових відтінків» дієслів ДВ в російській мові: охоплення тривалості (*посидел, полежал*), наступ початку в тривалості дії (*забарабанил, застучал*), досягнення результату в процесі (*побил, разбил, спел*), миттєвість дії (*боднул, кольнул, швырнул*) [9, с. 180].

У сучасній термінології ці «видові відтінки» відповідають чотирьом способам дієслівної дії: обмежувальному, починальному, результативному, однократному. Якщо розглядати способи дії з урахуванням опозиції мотиваційно пов'язаних дієслів ДВ і НДВ, то виявиться, що дієслова кожного із названих способів дії в ДВ виконують відповідну їм фазову функцію по відношенню до мотивувальних їх дієслів НДВ. Пор. *говорить – заговорить* про що-небудь (дієслова, що відносяться до починального способу дії дієслова ДВ виступають у функції початкової фази по відношенню до дієслів НДВ); *валят валенки – свалят* (результативні дієслова у фазовій функції кінця дії); *играть в футбол – поиграть* (в дієслові обмежувального способу дії зближені початкова та кінцева фази дії). У дієсловах одноразового способу дії початкова та кінцева фази немовби поєднані. Дієслово НДВ позначає дію як звичайну, повторювану або яка складається з безлічі однорідних дій, а ДВ виражає одиничний, одноразовий прояв цієї дії: *ходить – сходить, язвить – съязвить, ездить – съездить* і т. п.

Імперфективації в російській мові також пов'язана зі словотворенням. Члени видових пар, утворених шляхом імперфективації, одні лінгвісти відносять до форм одного дієслова (В. В. Виноградов, Ю. С. Маслов та ін), інші — вважають різними дієсловами (С. О. Карцевский, П. С. Кузнецов, А. В. Бондарко та ін.) У російській мові І. здійснюється за допомогою суфіксів *-ива-(-ыва-), -а-(-я-), -ва-, -еoa-* (суфіксальне утворення видових пар). Найпродуктивнішим є суфікс *-ива-(-ыва-)*. Наприклад: *заработать – зарабатывать, переписать – переписывать, проколоть – прокалывать, отморозить – отмораживать* і т. п.

Питання про категорію виду у французькій мові ще потребує глибокого вивчення, і тільки тоді його можна вважати остаточно розв'язаним. Більшість романістів, характеризуючи *Imparfait*, відзначають особливе місце, яке воно посідає серед інших часових форм, позначаючи дію в минулому. Більшість граматистів підкреслюють, що *Imparfait* позначає дію в процесі її перебігу. На думку Ж. і Р. Лебідуа, *Imparfait* також має прикметну особливість завжди представляти дію в її безперервності (*continuité*) [10, с. 8]. Позначення дії як безперервної тягне за собою уявлення про нього як про незакінчену в момент минулого, до якого дія відноситься, як про дію незавершену, що знаходиться в процесі завершення.

Безсумнівно, що *Imparfait* виражає видове значення, значення недоконаного виду. Це значення не виникає контекстуально, воно притаманне самій формі *Imparfait*. Це – значення безперервної дії, процесуальності:

Sept heures sonnaient quand il se réveilla.

Когда он проснулся, было семь часов.

У французькій мові видове значення виражає сама часова форма. У російській мові видовим значенням володіє саме дієслово.

В. Г. Гак поділяє французькі дієслова (залежно від перебігу дії) на граничні і неграничні. Граничні дієслова позначають дію, яка за своєю природою може мати кінець. Такі *naître* 'народжуватися', *mourir* 'вмирати', *entrer* 'входити', *sortir* 'виходити' і т. д. Неграничні дієслова позначають дії, що розглядаються тільки в їх розвитку, дії, які не допускають межі. Такі дієслова буття (*vivre* 'жити', *exister* 'існувати'), відношень і сприйняття (*aimer* 'любити', *estimer* 'поважати', *voir* 'бачити'), спільних дій і занять (*travailler* 'працювати', *parler* 'говорити', *chanter* 'співати') [11, с. 281].

Грані між двома групами дієслів не є жорсткими. Неграничне дієслово може перетворюватися в граничне за допомогою префіксів, особливо **a-**, **en-**: *porter* – *apporter* – *emporter* ‘носити – приносити – уносити’; *mener* – *amener* ‘вести – приводити’; *courir* – *accourir* ‘бігти – прибігти’; *faiblir* – *affaiblir* ‘слабішати – послабішати’; *voler* – *s’envoler* ‘летіти – улетіти’; *dormir* – *s’endormir* ‘спати – засинати’.

У таких дієсловах, як *apporter* ‘приносити’, *amener* ‘приводити’, *accourir* ‘прибігти’, префікс **a-** виражає наближення (і перекладається російською за допомогою префікса **при-**), а префікс **en-** в дієсловах *emporter* ‘забирати’, *emmener* ‘відвозити’, *enlever* ‘знімати’ означає віддалення (перекладається російською префіксом **у-**).

Слід зазначити, що не завжди французький префікс **a-** має значення наближення до предмета, а префікс **en-** значення віддалення від предмета. Наприклад: *abaisser* ‘знижувати’, *abattre* ‘рубати’, *enfermer* ‘замикати’, *emmêler* ‘змішувати’.

Другою семантичною групою активних префіксів є префікс негативно-привативного значення **dé-** (**des-**). Наприклад, *brancher* ‘включати’ – *débrancher* ‘виключати’, *charger* ‘навантажувати’ – *décharger* ‘розвантажувати’, *paraître* ‘з’являтися’ – *disparaître* ‘зникати’.

Префікс **re-** – означає повторну дію, найбільш продуктивний префікс у французькій мові, оскільки його сполучуваність є майже необмеженою: *écrire* ‘писати’ – *réécrire* ‘переписати’.

Інфінітивні словосполучення широко використовуються для вираження процесного предиката в обох мовах. У цих словосполученнях інфінітив є семантичним ядром, в той час як особистий компонент – носієм предикації. Тут, як і в дієслівно-іменних структурах, дуже багато залежить від реальної сполучуваності слів у кожній мові. Але все ж в деяких випадках можна визначити провідні мовні тенденції. Нерідко вважають, що інфінітивна перифраза є компенсацією відсутньої граматичної дієслівної форми.

Можна відзначити у французькій мові поєднання з дієсловом *commencer par* ‘починати’ та *finir par* ‘закінчувати’, що позначають порядок перебігу дій, звороти *être en train de faire qch*, *être à faire qch*, що показують одночасність дій. У російській мові аналогічних інфінітивних перифраз немає, і зазначеним оборотам відповідають структури зовсім іншого типу, переважно складнопідрядні речення. Таким чином, перифрази постають не як компенсація відсутніх, а скоріше як продовження існуючих в мові граматичних категорій [3, с. 91].

Так, інфінітив у французькій мові має дві морфологічні форми: просту (*finir*, *aller*) і складну (*avoir fini*, *être allé*). Його складна форма позначає передування щодо дії особового дієслова.

Цьому його значенню в російській мові може відповідати пропозиція в минулому часі з невизначеною формою дієслова, особовим дієсловом доконаного виду, дієприслівником минулого часу:

Quelle folie d’être parti, de les avoir laissés.

Каким безумием было уехать и оставить их.

Après l’avoir fait asseoir et lui avoir servi un jus d’orange, il demanda:

— Comment va ta mère?

Усадив ее и предложив стакан апельсинового сока, он спросил:

— Как мама?

Отже, очевидно, що російськомовні, які вивчають французьку мову, зустрічаються з дієслівною системою, що значно відрізняється від дієслівної системи їх рідної мови.

Російська мова належить до числа мов з багатою системою формоутворення. Головним засобом вираження граматичних значень російських дієслів є афіксація.

Проведений порівняльний аналіз засвідчує, що поняття процесу у французькій мові частіше, ніж у російській, позначається словосполученням. Інфінітив у французькій мові має набагато більшу функціональну значимість, ніж його російський

аналог, неозначена форма дієслова. Звідси відмінність їхніх морфологічних і синтаксичних характеристик.

Для французької мови афіксальний вираз способу дії не характерно. Спосіб дії французького дієслова виражається лексико-граматичними засобами.

РЕЗЮМЕ

В статье описана лексико-семантическая группа процессуальных глаголов с точки зрения деривационного параметра и роль морфем в манифестации категориально-лексической семы; установлено, что во французском языке видовое значение выражает временная форма, в русском языке видовым значением обладает именно глагол.

Ключевые слова: глагол, предикат, словообразование, фазовость, префикс, суффикс, перфективация, имперфективация.

SUMMARY

In the article the lexico-semantic group of the verbs of the process from the angle of the derivational parameter and the role of the morphemes in the manifestation of the categorial lexical seme have been described; it has been ascertained that in the French language the aspectual meaning is expressed by the tense form, and in the Russian language the verb itself possesses the aspectual meaning.

Key words: verb, predicate, word-formation, phasal meaning, prefix, suffix, perfectivation, imperfectivation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кубрякова, Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении [Текст] / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 114 с.
2. Русская грамматика [Текст]. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 783 с.
3. Гак, В. Г., Ройзенблит, Е. Б. Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языков [Текст] / В. Г. Гак, Е. Б. Ройзенблит. – М. : Высшая школа, 1965. – 378 с.
4. Тураева, З. Я. Категория времени: Время грамматическое и время художественное [Текст] / З. Я. Тураева. – М. : Высшая школа, 1979. – 219 с.
5. Маслов, Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии [Текст] / Ю. С. Маслов // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л. : Изд-во ленинградского университета, 1978. – Вып. 1. – с. 4-44.
6. Мартынов, В. В. Категория языка: Семиологический аспект [Текст] / В. В. Мартынов. – М. : Наука, 1982. – 192 с.
7. Соколов, О. М. Семантика и парадигматика категории фазисности русского глагола [Текст] / О. М. Соколов // Проблемы лексической и категориальной семантики. – Симферополь, 1982. – С. 3-18.
8. Соколов, О. М. Фазовое варьирование в видовых оппозициях русских глаголов [Текст] / О. М. Соколов // Филол. науки. – 1985. - № 4. – С. 46-52.
9. Булаховский, Л. А. Курс русского литературного языка [Текст] / Л. А. Булаховский. – 5-е изд., перераб. – К. : Рад. шк., 1952. – Т.1. – 446 с.
10. Le Bidois, P. Grammaire structurale du français [Текст] / P. Le Bidois. – P. : Larousse, 1967. – 215 p.
11. Гак, В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.

Надійшла до редакції 10.10.2013 р.